

ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ

VEMA OF ASKLIPIOS

JANUARY - MARCH 2005 VOLUME 4 No 1
QUARTERLY EDITION BY THE 1st NURSING DEPARTMENT
OF ATHENS TECHNOLOGICAL EDUCATIONAL INSTITUTION
In cooperation with ION PUBLISHING GROUP

Ελληνικό Σύστημα Υγείας
Στρατηγική Καινοτομίας
Στάσεις στην Ψυχική Νόσο
Η Νοσηλευτική στην Ελλάδα. Μια Πιλοτική Μελέτη
Δευτεροπαθής Αμηνόρροια
Λοιμώξεις από Ενδοαγγειακούς Καθετήρες
Παχυσαρκία σε Παιδιά

Hellenic health care system
Bringing about change
Attitudes towards mental illness
Nursing in Greece. A pilot study
Secondary amenorrhea
Intravenous catheter infection
Children's obesity

Σε συνεργασία με τον ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΟΜΙΛΟ ΙΩΝ

Περιεχόμενα

Contents

Ανασκοπήσεις

Δομή Ελληνικού Συστήματος Υγείας και Πηγές Χρηματοδότησής του *Σπ. Καρακούνος* 3

Η Έννοια και η Στρατηγική της Καινοτομίας σε Νοσηλευτικό Πλαίσιο *Ε. Λαχανά, Ι. Παπαθανασίου* 12

Η Νοσηλευτική στην Ελλάδα από την Αρχαιότητα μέχρι το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο: Μια Πιλοτική Μελέτη *Αλεξάνδρα Δημητριάδου* 16

Στάση της Κοινής Γνώμης, των Επαγγελματιών Υγείας και των Φοιτητών απέναντι στην Ψυχική Νόσο *Δρ. Ευαγγελία Αδαλή, Δρ. Ελένη Ευαγγέλου* 25

Δευτεροπαθής Αμηνόρροια στην Ομόζυγη β-Θαλασσαιμία. Ένα Αυξανόμενο Πρόβλημα *Μ.Γ. Γουρνή-Μπομποτά* 30

Ειδικό Άρθρο

Πρόληψη Λοιμώξεων από Ενδαγγειακούς Καθετήρες *Ελένη Αποστολοπούλου* 36

Έρευνα

Η Παχυσαρκία σε Παιδιά Σχολικής Ηλικίας *Ανδρουλιάκη Ζαχαρένια, Σφακιωτάκη Κωνσταντίνα, Ρούκης Μιχαήλ, Ερηνάκης Νικόλαος, Σταυρουλιάκης Γεώργιος* 44

Οδηγίες για τους Συγγραφείς 47

Reviews

The Structure of Greek Health System and Its Financing Sources *Sp. Karakounos* 3

The Concept and the Strategy of Innovation in Nursing Frame *E. Lahana, I. Papathanasiou* 12

Nursing in Greece from Antiquity until the Second World War: A Pilot Study *A. Dimitriadou* 16

Attitudes of General Population, Health Professionals and Nursing Students, Toward Mental Illness *Evangelia Adali, Helen Evagelou* 25

Secondary Amenorrhea in Homozygous b-Thalassaemia. A Growing Problem *M.G. Gourni-Bobota* 30

Specific Article

Prevention of Intravascular Catheter Related Infections *Eleni Apostolopoulou* 36

Research

Obesity in School Children *Zaharoula Androulaki, Konstantina Sfakiotaki, Michalis Roukis, Erinakis Nikolaos, George Stavroulakis* 44

Instructions to Authors 47

ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΓΝΩΜΗΣ, ΤΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΝΟΣΟ

Δρ. Ευαγγελία Αδαλή¹

Δρ. Ελένη Ευαγγέλου¹

¹ Επίκουρη Καθηγήτρια Νοσηλευτικής
ΤΕΙ Αθήνας

Evangelia Adali¹

Helen Evagelou¹

¹ RN, PhD Assistant Professor, Technological
Educational Institute of Athens, Nursing Department

Περίληψη Η ετοιμότητα του κοινού για αποδοχή και υποστήριξη του ψυχικώς πάσχοντα επηρεάζει κατά μεγάλο μέρος την επιτυχή επανένταξή του στο κοινωνικό σύνολο. Αρνητική στάση υπάρχει στους επαγγελματίες υγείας και σ' εκείνους που υπηρετούν την ψυχική υγεία με αποτέλεσμα τη μη αποτελεσματική θεραπεία και την κοινωνική απομόνωση των ψυχικά ασθενών, αφού η συγκεκριμένη στάση, στην πράξη σημαίνει απόρριψη και κατά συνέπεια αποθάρρυνση του ασθενούς και διαίωσιση του ιδρυματισμού του. Οι στάσεις των φοιτητών νοσηλευτικής και ιατρικής απέναντι στα ψυχικώς πάσχοντα άτομα θεωρούνται σημαντικές, αφού ο τρόπος με τον οποίο εκπαιδεύονται ν' αντιμετωπίσουν τους ψυχικά αρρώστους είναι πιθανό να επηρεάσει τη στάση τους απέναντι στην ψυχική ασθένεια. Επισημαίνεται η ανάγκη ευαισθητοποίησης τόσο του κοινού όσο και όλων όσοι εμπλέκονται με την παροχή φροντίδας στους ψυχικά ασθενείς, με σκοπό τη μείωση της κοινωνικής απόστασης από τον ασθενή και την ομαλότερη επανένταξή του στο κοινωνικό σύνολο.

Λέξεις κλειδιά: Ψυχική νόσος, Στάση, Κοινό, Επαγγελματίας υγείας, Σπουδαστής νοσηλευτικής, Εκπαίδευση.

ATTITUDES OF GENERAL POPULATION, HEALTH PROFESSIONALS AND NURSING STUDENTS, TOWARD MENTAL ILLNESS

Abstract The readiness of the public for acceptance and support of psychiatric patients, influences at a considerable degree the successful return to the social entity. Negative attitudes toward mentally ill people exist, not only among health professionals but also between psychiatric professionals. This fact lead to ineffective treatment, social isolation, patient's discourage and keeping up their institutional care. The attitudes of the medical and nursing students towards psychiatric patients are very important, because the psychiatric education possibly influenced to the formation of their attitudes towards psychiatric illness. It is underlined the need of increase the empathy of general population as well as the people who get involved in psychiatric patients care. It will reduce the social distance and reinforce the social integration.

Key words: Mental illness, Attitudes, Public, Health professional, Nursing student, Education.

Υπεύθυνη Αλληλογραφίας: Ευαγγελία Αδαλή
Αιγέως 12 16344, Ηλιούπολη
Ελλάς
E - mail: evada@teiath.gr

Corresponding Author:
E. A. Adali, 12 Ageos street,
GR 16344 Ilioupolis
E-mail: evada@teiath.gr

Η κοινή γνώμη και ο ψυχικά άρρωστος

Η στάση που υιοθετεί ο κάθε άνθρωπος αποτελεί τον κεντρικό άξονα της αντίληψής του απέναντι στα κοινωνικά φαινόμενα, επειδή κατευθύνει τη συμπεριφορά του ατόμου στις συναλλαγές του με τους συνανθρώπους του, την οικογένειά του, το χώρο εργασίας του, και γενικά με όλους τους φορείς της κοινωνίας¹. Οι στάσεις του κοινού θεωρούνται σημαντικός παράγων επικοινωνίας με τα ψυχικώς πάσχοντα άτομα. Το γεγονός αυτό φαίνεται να προδικάζει την επιτυχία των προγραμμάτων κοινωνικής αποκατάστασης και κοινωνικής ενσωμάτωσής τους².

Η ετοιμότητα της κοινής γνώμης να αποδεχτεί και να υποστηρίξει τον ψυχικώς πάσχοντα επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την επιτυχή επανένταξή του στο κοινωνικό σύνολο³.

Η εκτίμηση της στάσης του κοινού απέναντι σε άτομα με ψυχικές διαταραχές αποτελεί πεδίο ερευνητικής μελέτης. Κατά τα τελευταία σαράντα χρόνια έχει δημοσιευτεί σημαντικός αριθμός μελετών με επίκεντρο τη στάση διαφόρων κοινωνικών ομάδων απέναντι στον ψυχικά άρρωστο^{4,5,6,7,8,9,10}.

Η μελέτη των στάσεων απέναντι στην ψυχική νόσο είναι χρήσιμη, γιατί παρέχει πληροφορίες, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο σχεδιασμό των υπηρεσιών ψυχικής υγείας στην κοινότητα, καθώς και σε προγράμματα εκπαίδευσης του πληθυσμού για την καλλιέργεια θετικής στάσης απέναντι στα άτομα με ψυχολογικά προβλήματα¹¹. Εξάλλου οι στάσεις του κοινού επηρεάζουν την εξέλιξη της κατάστασης και τη συμπεριφορά των ασθενών¹².

Στην Ελλάδα, τις δεκαετίες '60 και '70, η στάση του κοινού ήταν καθολικά αρνητική με την αιτιολογία της κληρονομικότητας. Το κοινό της Αθήνας είναι απληροφόρητο σε θέματα ψυχικής υγείας και διστακτικό στο να ζητήσει ψυχιατρική φροντίδα, ενώ οι ψυχικά ασθενείς αντιμετωπίζονται ως άκρως επικίνδυνοι¹³. Επιπρόσθετα, διαπιστώνεται ισχυρός στιγματισμός των ατόμων με ψυχική νόσο¹⁴.

Στη δεκαετία του '80 τα νεώτερα σε ηλικία άτομα καθώς και οι κάτοικοι των αστικών περιοχών αποδέχονται περισσότερο τους ψυχικά πάσχοντες και αναγνωρίζουν τη δυνατότητα παρέμβασης από ειδικούς¹¹. Η διαφοροποίηση παρατηρείται επίσης στη στάση των εργοδοτών, αφού αυτοί (και κυρίως οι Αθηναίοι εργοδότες) προσλαμβάνουν πρώην ψυχασθενείς, γνωρίζοντας το ψυχιατρικό ιστορικό τους, γεγονός που χαρακτηρίζεται ως κάτι αισιόδοξο και ενδεικτικό μίας γενικότερης αλλαγής στη στάση του κοινού απέναντι στην ψυχική αρρώστια¹⁵.

Παρά ταύτα, μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης εκφράζει φόβο, εχθρότητα και απόρριψη προς τους ασθενείς¹⁶.

Οι συνεχείς οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που συνέβησαν στην Ελλάδα τα τελευταία 30 χρόνια έχουν επιδράσει θετικά στη διαμόρφωση των στάσεων νεαρών Ελλήνων. Οι θετικές αυτές αλλαγές δηλώνουν μεγαλύτερη ευαισθησία και κατανόηση των θεμάτων ψυχικής υγιεινής, κοινωνική αποδοχή, ενίσχυση και φροντίδα των ψυχικά αρρώστων.¹¹

Στάση των επαγγελματιών υγείας απέναντι στον ψυχικά άρρωστο

Η αρνητική στάση υπάρχει και στους επαγγελματίες υγείας^{17, 18} και μάλιστα ακόμη και σ' εκείνους που υπηρετούν την ψυχική υγεία¹⁷. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη μη αποτελεσματική θεραπεία και την κοινωνική απομόνωση των ψυχικά ασθενών, αφού η συγκεκριμένη στάση, στην πράξη σημαίνει απόρριψη και κατά συνέπεια αποθάρρυνση του ασθενούς και διαιώνιση του ιδρυματισμού του.

Στη χώρα μας έχουν γίνει έρευνες με πληθυσμό μελέτης άτομα που ασχολούνται επαγγελματικά με την ψυχική υγεία^{20, 21}. Έτσι γνωρίζουμε ότι, η μελέτη της στάσης των ειδικών απέναντι στα άτομα με ψυχικές διαταραχές είναι σημαντική, γιατί επηρεάζει την πορεία

θεραπείας των ασθενών⁴, και ότι επίσης είναι λιγότερο αρνητικοί απέναντι στα άτομα με ψυχικές διαταραχές απ' όσο οι μη ειδικοί^{4, 16}.

Από τη βιβλιογραφία φαίνεται ότι, οι νοσηλευτές που εργάζονται σε ψυχιατρικές μονάδες εμφανίζουν θετικές αλλαγές στη στάση τους απέναντι στην ψυχική αρρώστια^{21,22,23,24,25,26}. Οι αλλαγές όμως αυτές γενικά είναι μέτριες και η αμφιβολία και ο φόβος για τους ψυχιατρικούς ασθενείς είναι δυνατόν να εξακολουθούν να παραμένουν²⁷.

Μία μελέτη 28 έδειξε ότι η θετική αλλαγή της στάσης εξαφανίστηκε 4 μήνες μετά από σύντομη τοποθέτηση σε ψυχιατρικό νοσοκομείο.

Η μελέτη των Weller and Grunes το 1988 σε τρεις ομάδες νοσηλευτικού προσωπικού στο Ισραήλ, με διαφορετικό βαθμό επαφής με τους ψυχικά αρρώστους έδειξε ότι η επαφή δεν επηρεάζει – αρνητικά ή θετικά – τη στάση απέναντι στην ψυχική ασθένεια. Επίσης βρέθηκε ότι οι βοηθοί νοσηλευτών, οι νοσηλευτές με μικρότερη εμπειρία και οι θρησκευόμενοι νοσηλευτές είχαν πιο θετική στάση²⁹.

Άλλοι ερευνητές αναφέρουν επίσης ότι, η επαφή με την ψυχική νόσο στα πλαίσια του επαγγέλματος (γι' αυτούς που εργάζονται σε ψυχιατρικές κλινικές), συνδέεται σημαντικά με αντιαυταρχική στάση, με μη απόρριψη ή επιβολή κοινωνικών περιορισμών³⁰. Παρ' όλη ταύτα, πρόσφατη μελέτη των Aydin κ.ά, αναφέρει ότι, η στάση του προσωπικού νοσοκομείου απέναντι σε σχιζοφρενείς και καταθλιπτικούς ασθενείς είναι αρνητική, με υψηλότερα επίπεδα μεταξύ των γιατρών και νοσηλευτών παρά το γεγονός ότι οι παραπάνω είχαν επαρκείς γνώσεις σε θέματα ψυχικής υγείας σε σύγκριση με τους μη εκπαιδευμένους υπαλλήλους³¹.

Στάση των φοιτητών απέναντι στην ψυχική νόσο

Στο χώρο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και στο πλαίσιο της βασικής νοσηλευτικής εκπαίδευσης, η ψυχιατρική νοσηλευτική κατέχει ένα μεγάλο μέρος, το οποίο οι φοιτητές νοσηλευτικής καλούνται να εκπληρώσουν.

Ανεξάρτητα του εάν ένας απόφοιτος νοσηλευτικής επιλέξει να ειδικευτεί στην ψυχιατρική νοσηλευτική, η στάση του απέναντι στην ψυχική υγεία είναι πολύ σημαντική. Οι περισσότεροι νοσηλευτές σήμερα θα κληθούν ν' αντιμετωπίσουν ανθρώπους με ψυχικές διαταραχές. Έτσι ο τρόπος με τον οποίο οι σπουδαστές νοσηλευτικής εκπαιδεύονται ν' αντιμετωπίσουν τους ψυχικά αρρώστους είναι πιθανό να επηρεάσει την ίδια τη στάση τους απέναντι στην ψυχική ασθένεια.

Μελέτες αναφέρουν ότι, η στάση των φοιτητών γίνεται θετικότερη μετά την παρακολούθηση μαθημάτων ψυχολογίας ή ψυχιατρικής^{21,32}. Αντίθετα κάποιες άλλες υποστηρίζουν ότι ορισμένες εκπαιδευτικές εμπει-

ρίες μάλλον ενισχύουν, παρά εξαφανίζουν στερεότυπες απόψεις πάνω στην ψυχική αρρώστια³³.

Στον τομέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το ερευνητικό ενδιαφέρον στρέφεται κυρίως στη στάση των φοιτητών ιατρικής και νοσηλευτικής απέναντι στην ψυχική ασθένεια ως αποτέλεσμα της ψυχιατρικής νοσοκομειακής τους εμπειρίας. Η επίδραση της ψυχιατρικής εκπαίδευσης στη διαμόρφωση της στάσης απέναντι στην ψυχική αρρώστια, φαίνεται να είναι αντιφατική, αφού έχει βρεθεί να είναι ισχυρά⁹, ασθενής³⁴ ή ανύπαρκτη³⁵.

Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι, οι φοιτητές οι οποίοι παρακολούθησαν μαθήματα ψυχιατρικής δεν εμφάνισαν θετικότερη στάση απέναντι στους ψυχικά πάσχοντες, σε σχέση με αυτούς που δεν παρακολούθησαν ανάλογα μαθήματα³⁶ και ότι μετά την ψυχιατρική εκπαίδευση δε μειώθηκε η δυσπιστία και ο φόβος για τους ψυχικά αρρώστους, μολονότι υπήρχαν κάποιες θετικές αλλαγές στις στάσεις τους²⁷. Αντίθετα, σε τρεις παρόμοιες μελέτες διαπιστώθηκε ότι, η εκπαίδευση στην Ψυχιατρική είχε θετικό αποτέλεσμα από πολλές απόψεις στη διαμόρφωση της στάσης των φοιτητών για την ψυχική ασθένεια^{37,38,39}.

Οι Murray και Chambers το 1991 ανέφεραν ότι η εκπαίδευση πριν την κλινική τοποθέτηση επηρέασε τη στάση των φοιτητών προς τους ασθενείς. Επίσης σημείωσαν ότι περισσότερη γνώση αποκτήθηκε κατά τη διάρκεια του θεωρητικού μαθήματος σε αντίθεση με έρευνα, η οποία αναφέρει ότι μετά την ολοκλήρωση θεωρητικών μαθημάτων 12 εβδομάδων οι ψυχιατρικοί νοσηλευτές έδειξαν πιο αρνητικές στάσεις σε σύγκριση με το υπόλοιπο δείγμα⁴⁰.

Οι Procter and Hafner αναφέρουν ότι περισσότερο απ' το 40% του δείγματος (51 σπουδαστές στο σύνολο) δήλωσαν ότι οι ασθενείς ήταν λιγότερο επιθετικοί ή επικίνδυνοι απ' όσο περίμεναν, αν και το 20% ανησυχούσαν για το επίπεδο επιθετικότητας που παρατήρησαν. Η επαφή με τους ασθενείς ήταν εκείνη που μετέβαλλε οποιαδήποτε στερεότυπη στάση. Πάντως η αλλαγή επήλθε μετά την τοποθέτησή τους στην κλινική⁴¹.

Οι Gallachan και άλλοι σε μια μελέτη τους σε Κινέζους φοιτητές νοσηλευτικής, βρήκαν ότι η προηγούμενη επαφή με την ψυχική ασθένεια δεν έχει σημαντική επίδραση στις απόψεις των φοιτητών. Το δείγμα εξέφρασε γενικά θετικές στάσεις πάνω σε γενικά θέματα της ψυχικής ασθένειας, ήταν όμως λιγότερο θετικές πάνω σε εξειδικευμένα³⁶.

Αντίθετα, οι Landeen και άλλοι ανέφεραν ότι η χρήση περιοδικών βοήθησε τους φοιτητές στην Ψυχιατρική να ανακαλύψουν και να αλληιάξουν τις στάσεις τους απέναντι στην ψυχική αρρώστια⁴². Αναφέρεται χαρακτηριστικά, ότι η στάση τους έχει να κάνει με το είδος της επαφής με τον ψυχικά άρρωστο και ότι η επαφή μόνο αν είναι εθελοντική προάγει θετική στάση⁴³.

Πρόσφατη μελέτη σε 300 Έλληνες σπουδαστές της νοσηλευτικής πριν τη θεωρητική και κλινική τους εκπαίδευση στο μάθημα της Ψυχιατρικής Νοσηλευτικής έδειξε ότι αναγνωρίζεται η ανάγκη βοήθειας και κοινωνικής ενσωμάτωσης των ψυχικά πασχόντων παρά την αυταρχική στάση και τις δηλώσεις για λήψη περιοριστικών μέτρων εναντίον τους. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει το κενό ενημέρωσής τους, πριν την εκπαίδευσή τους σε θέματα ψυχικής υγείας⁴⁴. Αντίθετα, μετά την παρακολούθηση του θεωρητικού μαθήματος και της κλινικής άσκησης σε νοσοκομεία, παρατηρήθηκε βελτίωση της στάσης τους. Συγκεκριμένα επέδειξαν λιγότερο αυταρχική συμπεριφορά και θετικότερη στάση ως προς την κοινωνική τους ενσωμάτωση.⁴⁵

Επίλογος

Για την ευαισθητοποίηση των ατόμων και την ανατροπή της αρνητικής στάσης απέναντι στην ψυχική νόσο, τα παρακάτω μέτρα μπορεί να αποδειχθούν αποτελεσματικά

- Η επέκταση της λειτουργίας ψυχιατρικών τομέων σε όλα τα Γενικά Νοσοκομεία στα πλαίσια των αρχών της Κοινωνικής Ψυχιατρικής. Η ανάπτυξη εναλλακτικών δομών βοηθά στην καλλιέργεια μιας θετικότερης και πιο φιληλεύθερης στάσης τόσο του κοινού όσο και των ιδίων των εργαζομένων στο νοσοκομείο.
- Η ανάγκη αλλαγής της στάσης του κοινού μέσω των μέσων μαζικής ενημέρωσης με επαναλαμβανόμενη και σταθερή διοχέτευση μηνυμάτων, με σκοπό τη μείωση της κοινωνικής απόστασης προς τον ψυχικά ασθενή.
- Η οργάνωση εκπαιδευτικών διαλέξεων, οι οποίες να απευθύνονται τόσο στους νοσηλευτές όσο και στους γενικούς ιατρούς στο χώρο των νοσοκομείων.
- Η τοποθέτηση των φοιτητών στον κλινικό χώρο αλληλά και σε εναλλακτικές ψυχιατρικές δομές μετά από ευρεία θεωρητική κατάρτιση σε θέματα ψυχικής υγείας θα συνεισφέρει σημαντικά στη μείωση του φόβου και της προκατάληψης που σχετίζονται με την ψυχική νόσο.

Βιβλιογραφία

1. Γεώργας Δ. Κοινωνική Ψυχολογία. Τόμος Α'. Εκδόσεις Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα 1986.
2. Χατζηβασίλης Β., Μαδιανός Μ., Παντελή Π., Χατζηπαναγή Γ. Η στάση απέναντι στην ψυχική νόσο μεταξύ διαφόρων επαγγελματιών υγείας στην Κύπρο. Ψυχιατρική 1998, 9:216-230.
3. Παράσχος Ι.Α., Νίκας Ι., Γαρεδάκη Ε. Αξιολόγηση της συμπεριφοράς «κοινωνικής απόστασης» απέναντι στους χρόνιους ψυχικά ασθενείς στην Ελλάδα: Σύγκριση ασθενών με χρόνια ψυχικά νοσήματα και ασθενών με χρόνια σωματικά νοσήματα. Ψυχιατρική 1999: 10:236-243.

4. Cohen J., Struening L.E: Opinions about mental illness in the personnel of two large mental hospitals. *Journal of abnormal and social psychology*, 1962, 64:349-360.
5. Rabkin JG. Opinions about mental illness: a review of the literature. *Psychological Bulletin* 1972, 77: 153-171.
6. Rahav M, Struening E, Andrews H. Opinions on mental illness in Israel. *Social Science and Medicine* 1984: 11, 1151-1158.
7. Trute B, Teft B, Segall A. Social rejection of the mentally ill: a replication study on public attitude. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* 1989, 24:69-76.
8. Wilcox VL. Effects of patients' age, gender and depression on medical students' beliefs, attitudes, intentions and behavior. *Journal of Applied Social Psychology* 1992, 22: 1093-1110.
9. Αἰεβίζος Α., Μαδιανός Μ., Στεφανής Κ. (1983) Η γνώμη πάνω στην ψυχική αρρώστια μεταξύ διαφόρων επαγγελματιών υπηρεσιών υγείας. *Εγκέφαλος*, 20:59-63.
10. Madianos M., Madianou D., Vlachonikolis J., Stefanis N.: Attitudes towards mental illness in the Athens area: Implications for community mental health intervention. *Acta Psychiatrica Scandinavica* 1987, 75:158-165.
11. Φακίνος Μ., Πετρογιάννης Κ. (1997) Δημογραφικά δεδομένα, που επηρεάζουν τις φοιτητικές στάσεις απέναντι στην ψυχική αρρώστια και τους ψυχικά ασθενείς. *Ψυχιατρική*, 8:33-40.
12. Farina A. (1983) The stigma of mental disorders. In: Miller AG (ed): *In the Eye of the Beholder*. Holt, Rinehart, & Winehart, New York, 1983:305-361.
13. Vassiliou G., Vassiliou V. Attitudes on the Athenian public towards mental illness. *International Mental Health & Research Newsletter* 1965: 3(2).
14. Γεώργας Τ., Τζανάκης Μ., Γερεσιδίου Ο., Τσιμογιάννη Ν., Πράττου Τ. Στάσεις απέναντι στην ψυχική υγεία στην Αθήνα και στην επαρχία. Παρουσίαση στο 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογίας, Αθήνα 1979.
15. Μαντωνάκης Ι., Τζέμος Ι. Παράγοντες που συνδέονται με τη δυνατότητα επαγγελματικής αποκατάστασης των ψυχιατρικών αρρώστων. *Εγκέφαλος* 1981,18: 36-41.
16. Κουτρελάκος Δ. Στάσεις απέναντι στους ψυχικά ασθενείς στην Ελλάδα. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 1984, 55:21-45.
17. Πετράκη Σ. Το στίγμα της ψυχικής νόσου: Βασικός παράγοντας κοινωνικής απομόνωσης του ασθενούς. *Νοσηλευτική* 2002, 4: 418 -425.
18. Markowitz FE. The effects of stigma on the psychological well-being and life satisfaction of persons with mental illness. *Journal of health and social behavior* 1998, 39:335-337
19. Wahl OF. Mental health consumer's experience of stigma. *Schizophrenia Bulletin* 1999, 25 (3):467-478.
20. Αἰεβίζος Α., Μαδιανός Μ., Στεφανής Κ. (1983) Η γνώμη πάνω στην ψυχική αρρώστια μεταξύ διαφόρων επαγγελματιών υπηρεσιών υγείας. *Εγκέφαλος*, 20:59-63.
21. Νέστορος Ι., Χαντζή Α., Στυλιανού Μ., Βαῖλιανάτου Δ.Γ., Κανεῖλάκης Π. Στάσεις απέναντι στην ψυχική αρρώστια, των φοιτητών ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. *Ψυχολογικές έρευνες στην Ελλάδα* 1992, 1: 195-207.
22. Lewis, D.,L & Cleveland, S.E. (1966). Nursing students' attitudinal changes following a psychiatric affiliation. *Journal of Psychiatric Nursing*, 67, 226-233.
23. Creech S.K.(1977) Changes in attitudes about mental illness among nursing students following a psychiatric affiliation. *Journal of Psychiatric Nursing and Mental Health Services* 15, 9-14.
24. Davis B.D. (1984) Students nurses' attitudes: their modification and associations. *Nurse Education Today* 4, 117-120.
25. Bairan A & Farnsworth B.(1989) Attitudes towards mental illness: does a psychiatric nursing course make a difference? *Archives of Psychiatric Nursing* 3, 351-357.
26. Clarke L. (1989) The effects of training and social orientation on attitudes toward psychiatric treatments. *Journal of Advanced Nursing* 14, 485-493.
27. Wilkinson D. The effects of brief psychiatric training on the attitudes of general nursing students to psychiatric patients. *Journal of Advanced Nursing* 1982, 7:239-253.
28. Collister B (1983) The value of psychiatric experience in general nursing training. *Nursing times* 79, 66-69.
29. Weller, L. & Grunes S. (1988) Does contact with mentally ill affect nurses' attitudes to mental illness? *British Journal of Medical Psychology* 61, 277-284.
30. Μαντάς Χ, Λιόντος Ν, Υφαντής Θ, Λιάκος Α. Η στάση του προσωπικού ενός περιφερειακού γενικού νοσοκομείου απέναντι στην ψυχική αρρώστια και τον ψυχικά άρρωστο και η σχέση της με τη λειτουργία εντός του νοσοκομείου μιας ψυχιατρικής κλινικής. *Εγκέφαλος* 1994, 31:12-24.
31. Aydin N, Yigit A, Inandi T, Kirpinar I. Attitudes of hospital staff toward mentally ill patients in a teaching hospital, Turkey. *Journal of social Psychiatry* 2003, 49 (1):7-26.
32. Gulo EV., Fraser W. Student attitudes toward mental illness. *College Student Survey* 1968, 1:61-63.
33. Weng B.K. Psychiatric nursing training and change in perception of mental patients. *Nursing Journal of Singapore* 1985, 24: 10-13.

34. Μαδιανός Μ., Γκαρέλης Ε., Αλεβίζος Β. Η επίδραση της ψυχιατρικής εκπαίδευσης στη διαμόρφωση της γνώμης για την ψυχική αρρώστια. *Εγκέφαλος* 1983, 20: 80-83.
35. Walkey HF., Green E.D., Taylor W.J.A: Community attitudes to mental health: A comparative study. *Social Science and Medicine* 15: 139-144 (1981).
36. Callaghan P., Siu Shan C., Suk Yu Lau., Wai Ching Lo., Lai Kwan Tsui Attitudes towards mental illness: testing the contact hypothesis among Chinese student nurses in Hong Kong. *Journal of Advanced Nursing* 1996, 26: 33-40.
37. Hellebusch E.S. The effect of practicum on student attitudes toward mental illness. Unpublished ED.D. thesis. University of Cincinnati, Cincinnati 1989.
38. Demarzo L. The effect of direct psychiatric experience on nursing students' attitudes to mental illness. Unpublished ED.D thesis, Rutgers The State University of New Jersey, New Brunswick 1990.
39. Keane M. Beliefs about mental illness in a culturally diverse nursing students population: implications for education and practice. *Journal of the New York State Nurses Association* 1991, 22(4): 15-18.
40. Murray M. & Chambers M. Effect of contact on nursing students' attitudes to patients. *Nurse Education Today* 1991,11: 363-367.
41. Procter N, Hafner J. Student nurse's attitudes to psychiatry: the influence of training and personality, *Journal of Advanced Nursing* 1991 16(7):845-849.
42. Landeen J., Byrne C.& Brown B. Journal keeping as an educational strategy in teaching psychiatric nursing. *Journal of Advanced Nursing* 1992, 17(3): 347-355.
43. Desforges D.M., Lord C.G, Ramsey S.L. κ.α Effects of structured cooperative contact on changing negative attitudes toward stigmatized social groups. *Journal of personality and social psychology* 1991, 60(4):531-44.
44. Adali E., Evagelou E., Th. Katostaras., Koukia E., Priami M. Attitudes of nursing students toward mental illness. Review of clinical pharmacology and pharmacokinetics (under publication).
45. Evagelou E., Adali E., Th. Katostaras., Koukia E., Priami M. The influence of education of nursing students on the formation of attitudes toward psychiatric illness. *ICUs and Nursing Web Journal* (under publication).